

A feliratozás elméletéről, gyakorlatáról és didaktikájáról

Zolczer Péter

E-mail: peter.zolczer@hotmail.com

Kivonat: Az audiovizuális fordítás a fordítástudomány dinamikusan fejlődő ága. A különböző termékeket és szolgáltatásokat kínáló cégek úgy próbálnak meg lépést tartani a globalizációval és a piaci versennyel, hogy audiovizuális formában is elérhető reklámányaikat a lehető legtöbb nyelven hozzáférhetővé teszik. Erre a feliratozás a leggyorsabb és legköltséghatékonyabb megoldás. A jelen dolgozat a feliratozás elméletével, gyakorlatával és didaktikájával foglalkozik. Rövid bevezetést nyújt az audiovizuális fordításba, majd a feliratozásnak abban elfoglalt helyére. Részletezi a feliratozás terminológiáját, valamint elméleti és gyakorlati kérdéseit. A szakma iránti növekvő igény hatására több intézményben is indítottak olyan kurzusokat, melyeken feliratozást oktatnak. A dolgozat összegzi a feliratozás oktatásával kapcsolatos didaktikai és módszertani kérdéseket, illetve a szakma gyakorlatához elengedhetetlen készségeket és kompetenciákat. Szó esik arról is, hogyan lehet virtuális környezetben feliratozást tanulni. Ugyanitt olvashatunk a feliratok alkalmazásának nyelvpedagógiai kérdéseiről. A dolgozat a nem professzionális online feliratozás rövid ismertetésével zárul.

Kulcsszavak: audiovizuális fordítás, feliratozás, online feliratozás, feliratozás oktatása

1. Bevezetés

Amint igény mutatkozott az audiovizuális média elterjesztésére a szélesebb nézőközönség számára, megjelent az audiovizuális fordítás. Ennek ellenére a fordítástudományban csak az 1990-es évek vége felé vált intenzíven kutatott területté, ámde azóta is folyamatosan fejlődik. Az audiovizuális fordítás különböző módjai (pl. szinkronizálás, feliratozás, hangalámondás) közül, gazdaságossága miatt, manapság a feliratozás a legelterjedtebb. A jelen dolgozatban megkísérlem összefoglalni a feliratozással kapcsolatos legfontosabb témákat és kutatási eredményeket. Az első rész az audiovizuális fordítás elméletéről és terminológiájáról nyújt rövid áttekintést, amit a feliratozás elméleti és gyakorlati kérdéseinek összegzése követ. Az audiovizuális fordítás manapság már önálló tanegységként is szerepel egyes egyetemek fordítástudományi tanulmányi programjában, mi több, ezen programok némelyikében a feliratozást külön kurzus keretén belül, általában modulként vagy specializációként tanulhatják a hallgatók. A dolgozat következő része az ilyen kurzusokról ad rövid áttekintést, főként didaktikai és módszertani

szempontból. Ugyanitt összegzem a feliratozáshoz elengedhetetlen készségeket és kompetenciákat, valamint a hallgatók munkájának kiértékeléséhez szükséges szempontrendszereket. Mivel a feliratozást egyelőre még viszonylag kevés intézményben oktatják a tanulmányi program részeként, egyes helyeken online kurzusként is elindították, ily módon átlépve a földrajzi határok okozta korlátokon. A következő fejezet az ilyen online kurzusok felépítését és az ezek működéséhez elengedhetetlen virtuális környezetet mutatja be. Ezek után röviden összegzem azon kutatásokat, melyek a feliratok szerepét vizsgálták a nyelvoktatásban. A dolgozat utolsó része a nem professzionális feliratozásba kíván betekintést nyújtani egy konkrét, online feliratozó közösség tevékenysége alapján.

2. Audiovizuális fordítás

Az audiovizuális fordítás (az angol elnevezés rövidítése: AVT) az 1950-es és 60-as években gyökerezik. Díaz-Cintas (2009: 1) szerint az AVT meglehetősen nehézkesen és bizonytalanul indult, ugyanakkor figyelemre méltó virágzásba kezdett a 20. század végéhez közeledve. Az egyre nagyobb érdeklődés oda vezetett, hogy az AVT ma már a fordítástudomány egyik leggyorsabban fejlődő ága, amit a szakterületen kiadott publikációk és megrendezett konferenciák számának folyamatos növekedése kétségtelenül igazol (Díaz-Cintas 2008a: 1). Ahogy arra Cho (2014) és sokan mások (Díaz-Cintas 2003, Chiaro 2009, Fois 2012) is rámutattak, az audiovizuális fordítás pontos meghatározásával és terminológiájával kapcsolatos zűrzavar csak az elmúlt években kezdett tisztulni.

Az olyan terminusok, mint a *mediafordítás*, *TV fordítás* vagy *filmfordítás* alatt sok esetben ugyanazt a tevékenységet értették. Ám a területet kutatók legfrissebb publikációikban ma már egyöntetűen az *audiovizuális fordítás* terminust használják. Ezen Chiaro (2009: 141) szerint a következőt értjük: „a verbális nyelvi megnyilatkozás interlingvális átvitele olyan esetben, melyben annak közvetítése és elérése vizuális és akusztikus úton valósul meg, általában, de nem szükségszerűen, valamilyen elektronikus eszközön keresztül”. Bár a definíció nem fektet hangsúlyt rá, érdemes megemlíteni, hogy az AVT egyik legjellemzőbb különbsége a hagyományos fordítással szemben a kommunikációs csatornában rejlik. Az információt az AVT esetében ugyanis nemcsak a vizuális, hanem a hang csatorna is közvetíti, ily módon hozva létre a multimediális tartalmat. Az audiovizuális fordításnak több módja ismeretes, melyek száma az alkalmazott osztályozási rendszertől függ. Bartolomé és Cabrera (2005) mintegy 17 audiovizuális fordítási módot különböztetnek meg, mint például: szinkronizálás, feliratozás, hangalámondás, narráció, operaszövegek fordítása és feliratozás a siketek és nagyothallók számára.

3. Feliratozás

Gottlieb (2001b: 87) a következőképpen definiálja a feliratozást: „filmes médiában, a verbális üzenetek más nyelven történő visszaadása a képernyő alján lévő, egy vagy több soros szöveggel, mely egyidejű az eredeti üzenettel.” Fontos

megjegyezni, hogy ez a definíció az interlingvális feliratozásra vonatkozik, míg az intralingvális feliratozást nem foglalja magában. Intralingvális feliratozás történik olyankor, amikor az eredeti hangsávot írják át szöveges felirattá (itt nem történik fordítás). A feliratozók számára rendkívül hasznos mintasablonfeliratok például szinte mindig intralingválisak. A feliratozás egyik legfontosabb jellemzője, hogy a felirat az audiovizuális média eredeti hangsávjában hallható nyelvi megnyilatkozások tömörített változata. Ez azt jelenti, hogy még ha a felirat nyelve meg is egyezik a hangsáv nyelvvel, előbbi akkor is különbözni fog a hangsáv megnyilatkozásainak átiratától.

A feliratoknak általában rövidebbnek kell lenniük, mint a hangsáv szövegé átírt változatának, mivel egy adott megnyilatkozás üzenetének megértéséhez a nézőnek el kell tudnia olvasni annak feliratozott változatát, mely tevékenység tovább tart, mint a hangzó szöveg megértése. A feliratok az eredeti hangsávhoz viszonyított rövidítése leginkább a gyors dialógusok esetében szükséges, hiszen itt különösen rövidre csökken az olvasásra jutó idő. Ideális esetben a feliratok hossza és láthatósága nem okoz veszteséget az adott audiovizuális média élvezhetőségében. Ennek érdekében a hangsáv átiratának hosszát olykor nagymértékben csökkenteni kell ahhoz, hogy abból felirat készülhessen. Antonini (2005: 213) kutatási eredményei azt mutatják, hogy ez a csökkentés a megnyilatkozások szószáma szempontjából olykor 40–75% (!) is lehet. Három olyan műveletet különböztet meg, melyek elengedhetetlenek egy jó felirat elkészítéséhez:

- (1) Elimináció – mely során a hangsáv transzkripciójából kivágják azokat az elemeket, melyek nem torzítják vagy módosítják az eredeti megnyilatkozás jelentését.
- (2) „Átültetés” (*Rendering*) – az egyes nyelvi formák feldolgozása (pl. dialektusok, akcentusok, tabu, szleng, vulgáris beszéd).
- (3) Egyszerűsítés – a felirat könnyed és kényelmes olvashatóságának érdekében tett változtatások, pl. az eredeti megnyilatkozások szintaxisának felbontása és egyszerűsítése (Antonini 2005: 213–214).

A felirat készítésénél további fontos szempontokat jelentenek a felirat egységeinek megjelenítésére vonatkozó szabályok és konvenciók. A képernyőn az egy feliratban megjeleníthető karakterek maximális száma általában 30–40 között mozoghat, egy vagy két (70–80) sorba rendezve (Gottlieb 2001). Az általánosan elfogadott érték a 37/74 karakter, ugyanakkor a megjeleníthető karakterek maximális száma nem feltétlenül konstans érték, mivel összefüggésben áll a láthatósági idővel és az olvasási sebességgel, mely utóbbi függ az életkortól és az iskolázottságtól is (bár általában egy elfogadott értéket használnak, mivel a nézőközönség szinte mindig vegyes).

A képernyőn a feliratok láthatóságának minimális időtartama 3–5 másodperc kell, hogy legyen egysoros, illetve 4–6 másodperc kétsoros felirat esetén (Linde and Kay 1999: 7). A minimális láthatósági időt egyesek 1 másodpercben határozzák meg (Díaz-Cintas 2008b). Amennyiben kétsoros, 74 karakteres feliratról van szó, az olvasási sebesség 12 karakter per másodper (cps) vagy

140–150 szó per perc (wpm). Tehát az olvasási sebesség és a láthatósági idő befolyásolja a megjeleníthető karakterek számát. Ezt az értéket lehetetlen lenne minden feliratnál manuálisan kiszámolni, de nincs is rá szükség, mivel a feliratozó szoftverek megteszik helyettünk. A 12 cps értéket még az 1980-as években állapították meg. Az új kutatások arra derítettek fényt, hogy az emberek olvasási sebessége növekedett, ezért ma már a 17 cps is megengedhető. Újabb vizont az a tendencia mutatkozik, hogy a feliratok maximális hosszát már nem karakterekben, hanem pixelekben fogja számolni a szoftver, mivel pl. a „mu” szótag kétszer annyi pixelt tölt ki, mint a „ti” szótag, holott mindkettő két karaktert tartalmaz (Díaz-Cintas 2008b).

Fontos szabály még az is, hogy két felirat között legalább 2–4 képkocka szünetnek kell lennie annak érdekében, hogy a néző felfigyeljen arra, hogy új felirat jelent meg a képernyőn (a mozgókép 1 másodperc alatt 24 képkockát tartalmaz). Az is fontos, hogy ugyanazon felirat nem lehet látható a képernyőn a snittváltások (vágás) alatt. A felsorolt korlátozások is jól mutatják, hogy a feliratozás időigényes tevékenység. Egy hivatásos feliratozó, aki már legalább fél éves gyakorlattal rendelkezik, napi 25–50 percnyi feliratot tud elkészíteni (Kruger 2008). A feliratozás konvencióit a legtöbb ország szabványszerűen alkalmazza a nyelvek közötti különbségektől függetlenül, ami újabb nehézségeket okozhat a feliratok elkészítésénél és fordításánál. A feliratozásnak megvan a maga előnyei és hátrányai is. Az eredeti hangszáv érintetlen marad, ami a szinkronizáláshoz képest komoly előnyt jelent, míg a szinte folyamatos olvasás szükségessége a hátrányok közé tartozik (Chiaro 2009: 150–151). Az előnyök és hátrányok mérlegelésénél érdemes megfigyelni, hogy mit gondol a közönség a feliratozásról és a szinkronizálásról az olyan országokban, ahol vagy az egyiket, vagy a másikat részesítik előnyben. Chiaro (2009: 147) szerint a szinkronizálásnak rosszabb a hírneve a feliratozós országokban (pl. Finnország), mint a feliratozásnak a szinkronizálós országokban (pl. Magyarország).

4. A feliratozás didaktikája

Jorge Díaz-Cintas *Teaching and learning to subtitle in an academic environment* (2008) című tanulmányában összefoglalja a feliratozás oktatásának jelentőségét a közelmúlttól egészen napjainkig. A 20. század végéig a feliratozást nem lehetett szervezett formában tanulni. Egészen a 21. század elejéig szinte csak a filmstúdiók képezték saját embereiket, és mivel mindez házon belül történt, az oktatás nem volt egységesítve. A „képzésből” szinte teljesen hiányzott az elméleti háttér, valamint az alkalmazott módszertan is általában ad hoc módon állt össze. A megnövekedett kereslet (mind a feliratok, mind a feliratozók iránt) hatására azonban az elmúlt 15 évben sok képzés és kurzus indult, melyek eleinte a feliratozásra, később az audiovizuális fordítás olyan módjaira is specializálódtak, mint például a feliratozás a siketek és nagyothallók számára (Subtitling for the Deaf and Hard of Hearing; SDH).

A növekvő igényt eleinte a TV-csatornák, később a DVD megjelenése és elterjedése biztosította, manapság viszont az internet (főleg a videomegosztó

szolgáltatások) vették át ezt a szerepet. A feliratozás jelentős elterjedésének ezenkívül egy másik oka is van. A legkülönbözőbb termékeket gyártó és szolgáltatásokat kínáló cégek reklámanyagai általában audiovizuális formában is elérhetők. Ezek a cégek csak úgy tudnak lépést tartani a globalizációval (és a konkurenciával), ha reklámjaikat elérhetővé teszik az egész világ számára. Erre a problémára a feliratozás a leggazdaságosabb megoldás, anyagi és időbeli szempontból egyaránt. Téves tehát az állítás, mely szerint a feliratozás csak a filmek feliratozását jelenti. Díaz-Cintas (2008) szerint ennek a tévhitnek a kialakulásában közrejátszott a *médium* és a *műfaj* terminusok közötti zűrzavar is. Napjainkban erős tendencia mutatkozik az egydimenziós médiáról (papír) a többdimenziós (pl. audiovizuális) médiára való áttérés. Az audiovizuális média alatt viszont nemcsak a filmeket értjük, hanem minden más olyan multimédiát is, melynél több dimenzióban (több csatornán) jut el az információ a feladótól a befogadóhoz (Díaz-Cintas 2008b).

Sponholz (2003: 55) szerint a feliratozást oktató képzésekben a gyakorlat arányának az elmélethez képest legalább 75%-osnak kellene lennie, mivel az igény elsősorban piacvezérelt. A diákoknak tehát szakképzettségre, nem pedig elméletre van szükségük. Ennek ellenére a mai kurzusok nagyobbik része még mindig az elméletre helyezi a hangsúlyt, ezért a végzett hallgatók kellő gyakorlat hiányában sokszor nehézkesen tudnak elhelyezkedni a szakmában. Kruger (2008: 71–84) erre a problémára azt javasolja, hogy a képzésben részt vevő tanároknak és szervezőknek folyamatosan kapcsolatban kellene lenniük a szakmával, hogy közvetlenül a cégek és stúdiók igényei alapján tudják összeállítani a tanmenetet, értékes és hasznos gyakorlati tapasztalatokat biztosítva ezzel a képzés résztvevőinek. Kruger (2008) szerint egy fordítóképzésnek tartalmaznia kell olyan alképzéseket, melyek az audiovizuális fordítás egyes módjaira összpontosítanak. Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy az alapvető ismeretek megszerzése után mindenképpen szükség van a specializációra, hiszen az AVT egyes módjai között komoly különbségek is lehetnek (pl. feliratozás és szinkronizálás; feliratozás a siketek és nagyothallók számára; audiokommentár a vakok és gyengén látók számára).

Díaz-Cintas (2008b) az alapképzés és a specializáció „problémáját” elméletben, viszonylag egyszerűen, úgy oldja meg, hogy az AVT-t és annak egyes módjaihoz kapcsolódó képzéseket belehelyezi a bolognai rendszerbe. Szerinte az AVT egyes módjait oktató kurzusokat az MA-szintű programban kell elhelyezni. Az egyes módok közötti, olykor nagy különbségeken kívül azért is lenne szükség ezeket az MA-szinthez csatolni, mert lehetnek olyan korlátaik, melyekkel a „hagyományos” (egycsatornás) fordításnál nem találkozunk a fordító (pl. egy felirat maximális karakterszáma). Díaz-Cintas (2008b) szerint egy feliratozásra specializált kurzus megszervezésénél elsősorban meg kell határozni a célokat, melyeket a piac elvárásaira kell építeni. Mivel a feliratozóknak komoly technikai (szoftveres) ismeretekkel kell rendelkezniük, és a számítástechnika egy konstans, dinamikusan fejlődő iparág, rendkívül fontos, hogy a képzések elsősorban az új szoftverekhez való alkalmazkodási képességet (is) fejlesszék. A közelmúltig a piac a következőket várta el egy feliratozótól: nyelvi transzfer a forrás- és a célnyelv között, a feliratok időzítése, ellenőrzés és minőségbiz-

tosítás. Manapság ezek az elvárások jelentős mértékben kiegészültek további készségekkel. Ilyen például a hangsvá digitalizálása, képfájlok konvertálása, feliratfájlok importálása, exportálása és átalakítása, vagy a feliratoknak a képsávba történő integrálása. Ezek a készségek csupán a technikai részét képezik a feliratozásnak, ám mindez jól szemlélteti, hogy a szoftveres ismeretek alapvető fontosságúak. Éppen ezért módszertani szempontból Díaz-Cintas (2008b) a projektmódszert és az induktív megközelítést javasolja. A projektmódszer segít a képzésben részt vevőknek abban, hogy szabadabban oszthassák be az idejüket, valamint egyre hamarabb hozzászokjanak a csapatmunkához, míg az induktív megközelítés biztosítja, hogy a hangsúly végig a gyakorlaton, ne pedig az elméleten legyen („know-how over know-what”). Ez a megközelítés rendkívüli mértékben képes motiválni a feliratozást tanulókat, hiszen nemcsak betekintést kapnak a feliratozás gyakorlatába, hanem már az első héttől fogva feliratoznak. A kurzus szervezésének következő lépése a kompetenciák megálapítása és rendszerezése, hogy ezek alapján fel lehessen tölteni a tanmenetet.

Imhauser (2000) a feliratozással kapcsolatos kompetenciákra a következő taxonómiát állította fel:

- (1) Technikai készségek – a kép- és a hangsvá manipulációjához szükséges tudás, a feliratozás korlátai (pl. idő, hely, időzítés) miatt felmerülő problémák kezelése.
- (2) Nyelvi készségek – egyszerűsítés (sűrités), átültetés, elimináció, hibajavítás, adaptáció, hangzó szöveg alapján történő átírás.
- (3) Általános készségek – számítógépes készségek, filmgyártással és a filmiparral kapcsolatos ismeretek.
- (4) Projektmenedzseri készségek – a szakma gyakorlatából adódóan fontosak a projektmenedzseri készségek is.
- (5) Interperszonális készségek – a csapatmunkához elengedhetetlen készségek.

Imhauser (2000) taxonómiája jól használható a kurzus konkrét tanmenetének felállításánál, ahhoz viszont, hogy a kurzust a leghatékonyabban tudjuk elhelyezni a tanulmányi program szerkezetében, érdemes megfontolni Díaz-Cintas (2008b) szempontrendszerét, mely a készségek felsorolásán kívül azokat konkretizálva, egy általános tanmenet időrendi sorrendjét figyelembe véve listázza:

- (1) Általános ismeretek – a feliratozás általános ismertetése, majd annak összevetése az AVT más módjaival; az AVT új területeinek ismertetése (pl. SDH), valamint a feliratozás elhelyezése az elméleti keretben; különböző felirattípusok, majd a feliratozás általános korlátainak ismertetése; szemiotikai ismeretek átadása.
- (2) Technikai ismeretek – feliratozó, kép- és hangkonvertáló szoftverek használatának ismertetése (a képzés elején érdemes a hallgatókkal egy bizonyos ideig a szoftver nélküli feliratozást is gyakoroltatni); online és ingyenesen elérhető feliratozó szoftverek ismertetése otthoni

használatra; időzítés fogalmának ismertetése (idősávok generálása, melyek alapján a felirat a képsávban megjelenik, majd eltűnik); idősávok szinkronizálása a színészi párbeszédekkel; minimális és maximális láthatósági idő, valamint két felirat közötti minimális szünet ismertetése; mintasablonok (*template*) használata.

- (3) Nyelvi ismeretek – feliratok központozásának elsajátítása; egyszerűsítés (szintaktikai felbontás); sűrítési stratégiák elsajátítása; mondatok tördelése; kihagyás (elimináció); lényeg összefoglalásának képessége és körülírás; fontos ismertetni a beszélt szöveg írottá alakításának nyelvi kérdéseit (pl. redundancia, befejezetlen mondatok, nyelvtani és/vagy szintaktikai hibák); idiolektusok, dialektusok szleng és vulgáris szavak feliratozása.
- (4) Szakmai ismeretek – a szakmai gyakorlatban használt terminológia ismertetése; gyakorló feliratozók meghívása egy-egy előadás megtartására; a lehetőségektől függően feliratozó cégek és (TV-) stúdiók látogatása; csapatmunka erősítése; a szakma lehető legrészletesebb bemutatása a várható fizetéstől a szerzői jogokon át az adózási kötelezettségekig.

A feliratozást tanulók számára elsajátítandó készségek mellett mindenképpen érdemes megfontolni azokat a kompetenciákat is, melyekkel az ilyen képzésben részt vevő oktatóknak kell rendelkezniük. Sponholz (2003: 59) szerint a feliratozást oktató tanároknak a fordítással kapcsolatosakon kívül még olyan készségeknek is birtokában kell lenniük, mint a lényeg kinyerése az üzenetből, melyet sokan a tolmácsoláshoz szükséges kompetenciákhoz kapcsolnak. Ezenkívül a tanárnak képesnek kell lennie a kép és a szöveg közötti kölcsönhatás azonosítására és kiaknázására, illetve a színészi párbeszéd ritmusának a feliratba történő adaptációjára.

A kurzus megszervezésének utolsó lépése az értékelési rendszer felállítása. A feliratok értékelésénél két fontos szempontrendszert kell figyelembe venni: a nyelvi és a technikai készségeket. Dönthetünk úgy, hogy egy másik által előre összeállított kritériumrendszert használunk, de akár saját rendszert is felállíthatunk a már meglévők alapján. Kruger (2008) saját kritériumrendszerét például James et al. (1996) és Díaz-Cintas (2001) rendszerének összehasonlítása alapján állította fel. Mindhárom értékelési rendszer szinte azonos szempontokat tartalmaz, azzal a különbséggel, hogy az egyes szempontok részletezésével másra helyezik a hangsúlyt. James et al. (1996) a nyelvi készségeknél hangsúlyozza a helyes regiszter és stílus használatát, a nyelvtant és a helyesírást, valamint a központozást, míg Díaz-Cintas (2001) ugyanitt informatív, szemantikai és kommunikációs dimenziókat különböztet meg. Kruger (2008) a nyelvi készségeknél kiemeli a dialógusok és a feliratok közötti ekvivalenciát, a feliratok elosztása miatt rendkívül fontos koherenciát és a központozást. A technikai készségek értékelési szempontjai megegyeznek James et al. (1996) és Díaz-Cintas (2001) esetében, ahol az időzítésen, a feliratok és a párbeszéd szinkronizációján, a feliratok tördelésén és formázásán van a hangsúly. Kruger

(2008) értékelési rendszerének technikai készségeket tartalmazó részében viszont az időzítés minden elemén kívül még a kép, a hang és a felirat kölcsönhatását is figyelembe veszi.

4.1. Feliratozás online oktatása

Az online kurzusok létrejötte óta azok természetéről változatos vélemények fogalmazódtak meg. A legtöbbször az okoz félreértést, hogy az online oktatást összekeverik a távoktatással. Lényeges különbség, hogy utóbbi esetében a diáknak nem kell közvetlen kapcsolatot fenntartani a tanárral, míg az online oktatásnál igen. Egyes, a feliratozás oktatásával foglalkozó tanulmányok kimutatták, hogy az audiovizuális fordítás összes módja közül a legelterjedtebb a feliratozás (Moreno 2003, Sponholz 2003). Az érdeklődés az AVT iránt tehát folyamatosan növekszik, és bár az oktatási intézmények igyekeznek beépíteni az AVT-t a tanulmányi programba, nehéz lépést tartaniuk az igényekkel. Ilyen esetekben az online kurzusok rendkívül hasznosak lehetnek, hiszen megvalósításuk olykor jóval gazdaságosabb, mint a hagyományos kurzusoké, emellett sokkal több ember számára elérhető.

A virtuális oktatási környezet (VLE; Virtual Learning Environment) egyik legnagyobb előnye, hogy lehetőséget ad a diák számára saját autonómiájának fejlesztésére és kiaknázására. Ez különösen nagy előnyt jelenthet egy feliratozó kurzusban, ahol a gyakorlaton van a hangsúly, mindemellett a kurzus nagyobb részében a diák egyedül vagy csapatban dolgozik. Eduard Bartoll és Pilar Orero (2008: 105–114) *Learning to subtitle online: Learning environment, exercises, and evaluation* című tanulmányukban összefoglalják tapasztalataikat azzal az online feliratozó kurzussal kapcsolatban, melyet az Universitat Autònoma de Barcelonán (UAB) vezettek be. Alapvető didaktikai célul a következőket tűzték ki: a diákok együttműködve dolgozzanak a virtuális oktatási környezetben, a diákok aktív részvétele a tanulási-tanítási folyamatban, a kognitív képességek fejlesztése és a társas interakció elősegítése, a virtuális oktatási környezet használatához szükséges ismeretek átadása. Módszertani stratégiáik közül legnagyobb hangsúlyt a projektmunkára, az irányított kérdésekre és a problémaalapú tanulásra helyezték. Az olyan feladatokat részesítik előnyben, melyek a diákok kreativitását és az ötleteik szabad áramlását segítik elő. A feladatokban megadott és a felmerülő problémák megvitatására pedig fórum és chat ablakok szolgálnak. Az online kurzusokról leginkább az a kép él az emberekben, hogy a résztvevőknek egyéni tanulási élményben van részük. Ezzel szemben az UAB online kurzusában sokkal inkább az irányított tanulási élmény van túlsúlyban, melynek során a tanárok folyamatos instrukciókkal, kérdésekkel és visszajelzésekkel segítik elő a diákokat számára legmegfelelőbb tanulási stratégia kialakítását. Az online kurzus modulként az MA-szintű audiovizuális fordítás szak része. tíz egységre van felosztva, mely tíz hetet takar. A kurzushoz szükséges összes tananyag elérhető a kurzus számára kialakított virtuális oktatási környezetben, mely platformot a diákok visszajelzései alapján folyamatosan fejlesztenek. A tíz fő téma között található pl. a bevezetés az AVT-be, technikai korlátok, ortográfia, nyelvi változatok és humor feliratozása

Az ingyenesen elérhető feliratozó szoftver (Subtitle Workshop) az első héten kerül bemutatásra. A feladatok elkészítésére mindig egy hét áll a diákok rendelkezésére, a részletes értékelést a leadást követő hetedik napon kapják meg a tanártól. A diákok mindig láthatják egymás megoldásait, melyeket megbeszélhetnek a fórumon és a chat felületen is. A második napon már konkrét feliratozási feladatot kapnak, mely általában rengeteg kérdést vet fel. A tapasztalat azt mutatja, hogy a kérdések egy részét a fórumon és a chat felületen a diákok egyedül, a tanár beavatkozása nélkül válaszolják meg. A tanár napi szinten foglalkozik a fórumon felmerülő problémákkal, illetve bizonyos időpontokban élőben is jelen van a chat felületen, ahol szinkron módon tudnak vele kommunikálni a diákok. A feladatok két nagy csoportba oszthatók: az egyik típus gondolkodásra és reflektálásra ösztönöz (egyszerűsítés, sűrítés, körülírás, dialektusok és szleng átírása), míg a másik típust a konkrét feliratozási feladatok alkotják, amelyeket egy hivatásos feliratozó is kaphat egy stúdióban (filmrészletek feliratozása). Minden héten egy filmrészletet kapnak, más-más műfajból. Amennyiben az adott filmnek létezik szinkronizált változata, a diákokat arra kéri, hogy nézzék meg azt is, vajon lehet-e vagy egyáltalán érdemes-e belőle feliratot készíteni. A kurzuson belül lehetőséget biztosítanak 7–10 napos szakmai gyakorlatokra is különböző feliratozó cégeknél és stúdióknál. Az iparággal való folyamatos kapcsolat pedig biztosítja, hogy a kurzust elvégzők megfelelő gyakorlati tapasztalattal rendelkezzenek ahhoz, hogy hivatásos feliratozóként alkalmazzák őket.

4.2. Feliratok és nyelvoktatás

A nyelvoktatás napjainkban egyre inkább a kommunikáció-központú megközelítésre fekteti a hangsúlyt, amit a Közös Európai Nyelvi Referenciakeretben részletezett készségek és kompetenciák is jól mutatnak. Az erre a megközelítésre épített módszertanok legfontosabb jellemzője az, hogy a hiteles nyelvi minta használatára, valamint a hallgatási és megértési feladatokra helyezik a hangsúlyt. Ezt szem előtt tartva kézenfekvőnek tűnik az audiovizuális média alkalmazása a nyelvoktatásban.

Díaz-Cintas és Fernández Cruz (2008) szerint a mai nyelvtanárok alapvetően kétféleképpen alkalmazzák a videót a nyelvórákon: (1) segédeszközként (kiegészítésként) és (2) különálló tantervi elemként. Bár ez utóbbi felhasználás ritkább, az érdeklődés egyre inkább növekszik iránta. Nyilvánvaló, hogy a videó miatt az egyik leghitelesebb és leggazdagabb nyelvi (dialektusok, regiszterek, nyelvtani szerkezetek) és kulturális forrás a diákok számára. Secules et al. (1992: 483) kimutatták, hogy videó használata esetén rendkívüli módon fejlődik a diákok halláskészsége és a hallás utáni megértés képessége. A nyelvtanárok attól tartottak, hogy éppen emiatt viszont a többi készség (írás, olvasás) fejlődése elmarad. Herron és Morris (1995) megfigyelései szerint azokban a csoportokban, ahol túlnyomórészt videót használtak, és kevés hangsúlyt fektettek az olvasásra, gyengébb volt ugyan a diákok olvasás- és íráskészsége, de csak elhanyagolhatóan kis mértékben. Ám azokban a csoportokban, ahol nem használtak videót, a diákok jóval gyengébb eredményt értek el a halláskészség és a hallás utáni megértés felmérésekor, mint a videót használó csoport tagjai.

Díaz-Cintas és Fernández Cruz (2008) *Using subtitled video materials for foreign language instruction* című tanulmányukban összefoglalják a feliratos videók nyelvoktatásban való használatának különféle típusait. A módszer előnyét a szerzők Krashen input hipotézisével magyarázzák, mely szerint a beszédkézséget, paradox módon, éppen az olvasással és a hallgatással fejlesztjük a leghatékonyabban. Ezt az elképzelést Dollerup (1974) és Vanderplank (1988) kutatásai is alátámasztják, melyek szerint a feliratozós országokban szinte a teljes népesség azt vallja, hogy az angoltudásuk nagy részét annak köszönhetik, hogy sok amerikai filmet néztek anyanyelvi felirattal. Van de Poel és d'Ydewalle (2001) kimutatták, hogy azok az általános iskolás diákok, akiknek csupán 10 perces feliratozott videót vetítettek le, jobban teljesítettek a szókincsteszteken, mint azok, akiknek nem vetítettek videókat. A nyelvoktatásban használt feliratok esetében fontos megjegyezni, hogy interlingvális és intralingvális feliratokat is használnak. Elmondható, hogy az intralingvális felirat kimondottan hatékony eszköz az olvasáskészség és a kiejtés fejlesztésére, mivel a felirat nyelve megegyezik a hangsáv nyelvvel (a diákoknak az írott szavak kiejtését nem kell kikeresniük, azokat azonnal hallják). Az interlingvális feliratok pedig kiválóan fejlesztik a szókincset, illetve az állandó kontextus miatt megerősítik a diákok nyelvtani szerkezetekkel kapcsolatos tudását.

Az intralingvális feliratoknál viszont ügyelni kell arra, hogy a feliratsáv megegyezzen a hangsáv átiratával. Ennek érdekében a feliratok olykor átléphetik a konvenciók által megszabott korlátokat (pl. egy feliratban megjeleníthető maximális karakterek száma). Az eredeti hangsáv és az anyanyelvi felirat elérhetősége a mai TV-szolgáltatókon szintén előnyt jelenthet azon nyelvtanárok számára, akik úgy döntenek, hogy feliratos videókat is használni fognak az óráikon, hiszen így diákjaik otthon is kényelmesen juthatnak hiteles nyelvi mintához. Vanderplank (1988) kutatása szerint még a szinkronizálós országokban is – ahol az emberek, a diákokat beleértve, nem szeretnek feliratot olvasni – érdemes rááldozni pár nyelvórát arra, hogy hozzászoktassuk a diákokat a feliratokhoz (főleg intralingválisakhoz), mivel azok a saját elmondásuk szerint is hatékonyan találják ezt a módszert. Ez főként a kiejtésben és az íráskészségben mutatkozik meg, de audiovizuális (feliratozott) média használatakor annak is sokkal nagyobb az esélye, hogy a diákok rájönnek egy addig ismeretlen szó jelentésére.

Vanderplank (1988) azt is kimutatta, hogy a diákok így sokkal könnyebben jegyeznek meg új szavakat, ami valószínűleg annak a következménye, hogy az információt a két csatornán (kép és hang) kívül egy harmadik dimenzióban is, a színészi játékban és a kontextusban is megkapják. A feliratok alkalmazását leginkább akkor tudjuk kiaknázni, ha olyan multimédiát használunk, melyhez mind a hang, mind a feliratsáv az anyanyelven és az idegen nyelven is elérhető. Ebben az esetben, több kombinációban is tudjuk használni a feliratokat (pl. L1 hangsáv és L2 felirat, L2 hangsáv és L2). Lambert et al. (1981) megvizsgálták, hogy az egyes kombinációknak milyen hatása van a diákok nyelvtudására. Az eredmények meglepő módon azt mutatják, hogy a leghatékonyabb kombináció a felcserélt (*reversed*) felirat volt, mely anyanyelvi hangsávon idegen nyelvi feliratot jelent, míg a legkevésbé hatásos a standard, idegen nyelv-

vi hangsávon anyanyelvi felirat volt. Az első megállapítást azzal magyarázzák, hogy miután a diák az anyanyelv ismerete miatt könnyen és gyorsan megérti a kontextuális jelentést, egyszerűbb számára elhelyezni a feliratban található szavakat ugyanebben a kontextusban. A feliratok alkalmazása tehát kimondottan hatásos módszer a nyelvtanításban. Felmerül a kérdés, vajon maga a feliratozás is alkalmazható lenne-e az idegen nyelvi osztályokban a nyelvtudás fejlesztésére.

4.3. Nem professzionális feliratozás (online)

A nem professzionális feliratozás rendkívül elterjedt jelenség, melyet alapvetően két kategóriába lehet sorolni: (1) offline feliratozás és (2) online feliratozás. Az offline feliratozás alatt azt értjük, hogy feliratozó szoftver segítségével általában filmeket és sorozatokat feliratozunk. Az online feliratozás ettől abban tér el, hogy a feliratozó szoftver online felületen érhető el, melyen általában különböző videomegosztó szolgáltatásokra feltöltött rövidebb (5–30 perc) videókat feliratoznak. A két kategória között olykor átfedés is lehet. Ilyen például az az eset, amikor egy alapvetően online platformból letöltjük a feliratozni kívánt videót, majd miután offline elkészítettük a feliratot, utóbbit visszatöltjük az online felületre. A nem professzionális feliratozás kiváló lehetőséget biztosít azok számára, akik ki szeretnék próbálni ezt a tevékenységet, mielőtt beiratkoznának egy kurzusra, illetve hobbiból és/vagy önkéntes alapon szeretnének hozzájárulni a különböző audiovizuális médiák széleskörű hozzáférhetőségéhez.

A Technology, Entertainment and Design (TED) nonprofit szervezet, mely rövid előadások formájában próbál meg ismereteket és új ötleteket terjeszteni a legkülönbözőbb témákban az egész világon. A TED.com honlapján több ezer előadást nézhetünk meg online videók formájában. Annak érdekében, hogy a videók hozzáférhetőek legyenek az egész világon, a szervezet beindította az Open Translation Projectet (OTP), melynek keretén belül bárkinek lehetőséget biztosítanak arra, hogy önkéntes módon hozzájáruljon a videók feliratozásához. A közösségnek jelenleg közel 20 000 tagja van, és mintegy 105 nyelvre feliratoznak, már közel 68 000 feliratot készítettek el. Az OTP kiváló lehetőséget biztosít a feliratozás iránt érdeklődők számára, hogy megismerkedhessenek a szakma rejtelseivel, és kipróbálhassák magukat a gyakorlatban. A feliratokat az Amara nevű online felületen készíthetjük el. Az OTP segédanyagokat is biztosít a feliratozók számára, melyek hosszabb szöveges és rövidebb oktatóvideók formájában is elérhetőek. Érdemes megfigyelni, milyen konvenciókat alkalmaznak az OTP-ben a feliratozásra vonatkozóan, és hogy ezek eltérnek-e a hagyományosan elfogadottaktól.

A három legfontosabb szabály a feliratozók számára az egy feliratban megjeleníthető karakterek száma, a minimális láthatósági idő és az olvasási sebesség. Az OTP segédanyagaiban és oktatóvideóiban a maximum karakterszám egysoros feliratnál 42 (kétsorosnál 84), a minimális láthatósági idő 1 másodperc, az olvasási sebesség pedig 21 karakter per másodperc (cps). Ha összevetjük ezeket az értékeket az AVT területén végzett kutatásokban meghatározott értékekkel, akkor azt figyelhetjük meg, hogy a három érték közül kettő, a ma-

ximális karakterszám és az olvasási sebesség is eltér. Mindkét érték nagyobb az OTP feliratozóknak szánt útmutatójában. A maximális karakterszám esetében a stúdiók által elfogadott 37 karakter helyett 42 jeleníthető meg egy egy-soros feliratban, míg az olvasási sebesség 17 helyett 21 cps. Felmerül a kérdés, vajon miért térnek el ezek az értékek a megszokottaktól. Ennek oka valószínűleg a feliratozandó videók természetében rejlik. A TED-előadások ugyanis túlnyomórészt 18 percnél rövidebbek, mely idő alatt az előadó általában igyekszik a témával kapcsolatban minden fontos ismeretet átadni, emiatt pedig szinte az elejétől a végéig beszél, csak nagyon rövid szüneteket tartva. Ezért sokkal több feliratot kell megjeleníteni egy ilyen jellegű videó esetében, mint például egy filmnél vagy egy sorozatnál. Mivel a hagyományos értékeket főként az utóbbi típusú médiák alapján határozták meg, érthető, miért használ az OTP (és az Amara is) ezektől eltérő, több karaktert megjeleníthető és gyorsabb olvasási sebességet feltételező értékeket. Az OTP-n elkészített feliratok az online elérhetőség előtt lektoráláson és jóváhagyáson esnek át. Lektorként bármelyik regisztrált tag tevékenykedhet, a feliratok jóváhagyását viszont csak nyelvi koordinátorok végezhetik. Ez az online rendszer ily módon akár a feliratozás oktatásában is használható, azokkal a nagy előnyökkel, hogy ingyenesen hozzáférhető, hiteles nyelvi mintát biztosít, valamint a feliratozandó előadások rövid időtartama, éppen megfelelő a kezdő diákok számára.

5. Összefoglalás

Az audiovizuális fordítás a fordítástudomány dinamikusan fejlődő szakterülete. Az AVT egyes módjai közül a feliratozás a legjobban elterjedt, leginkább azért, mert az audiovizuális média feliratozása viszonylag gyorsan kivitelezhető, illetve a többi AVT-módhoz képest meglehetősen költséghatékony megoldás. A fordítóképző tanulmányi programokat kínáló intézményekben egyre gyakoribb, hogy a hallgatók AVT-modult vagy -specializációt is felvehetnek. Egyes felsőoktatási intézmények már külön kurzusokat is biztosítanak azoknak, akik szeretnék elsajátítani a feliratozás gyakorlatához szükséges ismereteket.

Irodalom

- Antonini, R. 2005. The perception of subtitled humor in Italy: An empirical study. *Humor: International Journal of Humor Research*, Special Issue *Humor and Translation* Vol. 18. No. 2. 209–225.
- Bartolomé, A. I. H., Cabrera, G. M. 2005. New Trends in Audiovisual Translation: The Latest Challenging Modes. *Miscelánea: A Journal of English and American Studies* Vol. 31. 89–104.
- Bartoll, E., Orero, P. 2008. Learning to subtitle online: Learning environment, exercises, and evaluation. In: Díaz-Cintas, J. (eds) *The Didactics of Audiovisual Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 105–114.
- Chiaro, D. 2009. Issues in audiovisual translation. In: Munday, J. (ed.) *The Routledge Companion to Translation Studies*. London: Routledge. 141–165.

- Díaz-Cintas, J. 2001. Teaching subtitling at university. In: Cunico, S. (ed.) *Training Translators and Interpreters in the New Millennium*. Portsmouth: University of Portsmouth. 29–44.
- Díaz-Cintas, J. 2003. Audiovisual Translation in the Third Millennium. In: Anderman, G., Rogers, M. (eds) *Translation Today: Trends and Perspectives*. Buffalo: Multilingual Matters. 192–204.
- Díaz-Cintas, J. 2008a. The didactics of audiovisual translation. In: Díaz-Cintas, J. (ed.) *The Didactics of Audiovisual Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 1–18.
- Díaz-Cintas, J. 2008b. Teaching and learning to subtitle in an academic environment. In: Díaz-Cintas, J. (ed.) *The Didactics of Audiovisual Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 89–104.
- Díaz-Cintas, J. 2009. Introduction – Audiovisual Translation: An Overview of its Potential. In: Díaz-Cintas, J. (ed.) *Topics in Translation: New Trends in Audiovisual Translation*. Buffalo: Multilingual Matters. 1–12.
- Díaz-Cintas, J., M. Fernández Cruz. 2008. Using subtitled video materials for foreign language instruction. In: Díaz-Cintas, J. (ed.) *The Didactics of Audiovisual Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 201–214.
- Dollerup, C. 1974. On subtitles in television programmes. *Babel* Vol. 20. No. 4. 197–202.
- Fois, E. 2012. Audiovisual Translation: Theory and Practice. *Between* Vol. 2. No. 4. 1–16.
- Gottlieb, H. 2001. Subtitling: Visualizing filmic dialogue. In: Garcia, L., Rodríguez, P., María, A. (eds) *Traducción subordinada II. El subtitulado*. Vigo: Universidad de Vigo. 85–110.
- Herron, C., Morris, M. 1995. A comparison study of the effects of video-based versus text-based instruction in the foreign language classroom. *The French Review* 68 Vol. 5. 775–795.
- Imhauser, C. 2000. *Curriculum development for screen translation*. Elhangzott: 3rd International Languages and the Media Conference in Berlin. Kézirat.
- James, H., Roff, I., Thorne, D. 1996. Assessment and skills in screen translation. In: Dollerup, C., Appel, V. (eds) *Teaching Translation and Interpreting 3: New Horizons*. Amsterdam: John Benjamins. 177–186.
- Krashen, S.D. 1985. *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. New York: Longman.
- Kruger, J.-L. 2008. Subtitler training as part of a general training programme in the language professions. In: Díaz-Cintas, J. (ed.) *The Didactics of Audiovisual Translation*. Amsterdam: John Benjamins. 71–88.
- Lambert, W. E., Boehler, I., Sidoti, N. 1981. Choosing the languages of subtitles and spoken dialogues for media presentations: Implications for second language education. *Applied Psycholinguistics* Vol. 2. No. 2. 133–148.
- Linde, Z. de, Kay, N. 1999. *The Semiotics of Subtitling*. Manchester: St. Jerome.
- Moreno, L. 2003. *La traducción audiovisual en España: estado de la cuestión*. Granada: University of Granada.
- Secules, T., Herron, C. M., Tomasello, M. 1992. The effect of video context on foreign language learning. *The Modern Language Journal* Vol. 76. No 4. 480–490.
- Sponholz, C. 2003. *Teaching Audiovisual Translation: Theoretical Aspects, Market Requirements, University Training and Curriculum Development*. Mainz: University Johannes Gutenberg.
- Van de Poel, M., d’Ydewalle, G. 2001. Incidental foreign-language acquisition by children watching subtitled television programs. In: Gambier, Y. Gottlieb, H. (eds) *(Multi)media Translation: Concepts, Practices and Research*. Amsterdam: John Benjamins. 259–273.

Vanderplank, R. 1988. The value of teletext sub-titles in language learning. *ELT Journal* Vol. 42. No. 4. 272–281.

Internetes források

- Amara. Captions, subtitles, and translations simplified. Elérhető: <http://www.amara.org/en/> (letöltve: 2015. 01. 03.)
- Cho, S. E. 2014. *Basic Concepts in the Theory of Audiovisual Translation*. Hankuk University of Foreign Studies. Elérhető: <http://builder.hufs.ac.kr/user/ibas/No31/15.pdf> (letöltve: 2014. 08. 20).
- Közös Európai Referenciakeret: nyelvtanulás, nyelvtanítás, értékelés. Elérhető: <http://www.keronline.hu> (letöltve: 2015. 01. 04.).
- Open Translation Project. Translator guidelines and resources. Elérhető: http://translations.ted.org/wiki/Main_Page (letöltve: 2015. 01. 06.).
- Technology, Entertainment and Design. TED.com. Open Translation Project. Elérhető: <http://www.ted.com/participate/translate/translator-resources> (letöltve: 2015. 01. 06.).